

MARK VAN OSTAIJEN & SHIVANT JHAGROE

L'ÉTAT C'EST MOI
AMBTELIJK BURGERSCHAP ALS STATELIJK VERLANGEN

Krisis, 2012, Issue 2
www.krisis.eu

Inleiding

De politiek-bestuurlijke crisis lijkt vandaag de dag onmiskenbaar. Het vertrouwen in politici neemt af, de burger voelt zich niet gehoord door de politiek, bestuurders zien zich geconfronteerd met ontevreden burgers en de legitimiteit van de overheid staat onder druk (WRR 2010; BZK 2010). De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) spreekt niet langer over een 'vertrouwenscrisis', maar over een ware 'legitimiteitscrisis' (ROB 2010). Burgers zijn kritischer en mondiger geworden, het partijpolitieke stelsel voldoet niet meer, er is te weinig draagvlak voor politieke besluitvorming en uiteindelijk staat zelfs de rechtmatigheid van het openbaar bestuur op het spel (ROB 2010). Het lijkt een niet te miskennen probleem dat niet alleen in Nederland, maar ook internationaal zorgt voor belangwekkend onderzoek.

Dergelijk onderzoek toont aan dat het aantal hoogopgeleide burgers groeit, het vertrouwen in politici daalt en het partijlidmaatschap afneemt (Norris 1999; Kohler-Koch & Rittberger 2007). Burgers zouden zich nog maar nauwelijks gerepresenteerd zien in de partijdemocratie en volgens

sommigen is er zelfs sprake van een 'verplaatsing' of een 'verspreiding' van de politiek (Bovens, Derksen, Witteveen & Kalma 1995; Bovens 2005). Sommigen menen dat hierdoor staat en burger moeten gaan bewegen of kantelen in de richting van elkaar. Het moet gaan om 'betrokkenheid' en 'vertrouwen' (WRR 2005; 2012). De burger wordt daarbij aangesproken op de 'eigen verantwoordelijkheid' en er wordt actieve participatie verwacht en gefaciliteerd (Marinetto 2003; Verhoeven & Ham 2010).

Zo gezien is de diagnose van de huidige politiek-bestuurlijke crisis gericht op een *problematische verhouding*. Staat en burger sluiten immers niet goed (meer) op elkaar aan en daar heeft de staat een verantwoordelijkheid in. De 'verbroken verbinding' moet worden hersteld. Participatietrajecten, activeringsstrategieën en het creëren van betrokkenheid en draagvlak worden op deze manier gelegitimeerd. De gedachte is dat de staat wel actief is en publieke vraagstukken aanpakt, maar dat de burger niet participeert en zich niet actief opstelt. Of als de burger actief is, dient de staat zich beter hiertoe te verhouden (WRR 2012). Bekende voorbeelden van activering die door de Nederlandse staat worden gestimuleerd, zijn er voldoende. Actieve deelname wordt verwacht van ouders en scholieren op scholen, van patiënten in de zorg, van burgers bij buurtveiligheid, van allochtonen in het verenigingsleven en bewoners in woonprojecten. Dit zou allemaal hard nodig zijn want alleen zó wordt de legitimiteit van beleid en betrokkenheid met 'het publieke belang' gewaarborgd¹ (zie ook Hajer 2004), de kloof bestreden en de crisis beslecht.

Dit artikel heeft als doel deze problemdiagnose ter discussie te stellen. Daarmee wordt de problematisering (van een crisis) geproblematiseerd. Want is het wel legitiem te denken vanuit en te spreken over een kloof, waarom moeten burgers worden geactiveerd en waar komt het 'crisis-denken' vandaan? Dit wordt gedaan door een alternatief theoretisch zoeklicht te hanteren met een focus op praktijken rondom 'actief burgerschap'. Zodoende zijn burgerschapsactivering en participatietrajecten om activering te bewerkstelligen bestudeerd als casuïstiek om de problemdiagnose te illustreren. Daarvoor is onderzoek gedaan naar beleidsdocumenten en overheids campagnes (websites, brochures, gidsen, folders) gericht op de activering van burgers en burgerschapsvorming in Nederland.

Politiek-bestuurlijke bezweringsformules

Binnen diverse politicologische en bestuurskundige studies wordt de huidige sturingscomplexiteit op diverse manieren geanalyseerd en berekend. Er bestaan verschillende manieren waarop overheden de 'kloof' kunnen beslechten of de afstand tot de burger kunnen verkleinen. Ook bestaan er diverse wetenschappelijke bijdragen die ingaan op deze problematiek om de *democratic deficit* en de *public void* op één of andere manier het hoofd te bieden (Fenger & Bekkers 2010; Hoppe 2010). Deze analyses voeden de politiek-bestuurlijke zorgen om de burger op een adequate wijze te 'betrekken' bij beleid of besluitvorming.

Wat echter problematisch aan deze problematisering is, is dat 'de burger' en 'de staat' als twee losstaande entiteiten worden verondersteld die lineair invloed uitoefenen op elkaar, zoals biljartballen op een tafellaken. De sturingsgrenzen van beide concepten lijken daarin helder afgebakend: de burger stuurt de staat aan via verkiezingen en de staat stuurt de burger aan via beleid. Het problematiseren van een 'kloof', 'dalend vertrouwen', 'legitimitiecrisis' en gebrekkige 'betrokkenheid' vice versa komt voort uit deze lineaire oppositie tussen staat enerzijds en burger anderzijds. Daarbij wordt uitgegaan van de losstaande autonomieën burger en staat die een problematische *afstand* en *relatie* tussen elkaar onderhouden, zo lijkt de aanname. Er is te veel distantie ('kloof') en te weinig relatie ('crisis'). Eenheidsdenken lijkt ten grondslag te liggen aan deze diagnose. Dat wil zeggen, gewenste afstanden en relaties zouden kunnen worden bereikt als men de juiste middelen (bijvoorbeeld participatietrajecten en betrokkenheidscampagnes) op correcte wijze inzet. Waarom deze veronderstellingen nauwelijks nog te handhaven zijn, wordt betoogd in de volgende paragraaf.

Om de staat-burgerverhouding scherper te kunnen duiden wordt geput uit het gedachtegoed van de Duitse socioloog en filosoof Niklas Luhmann en de Franse antropoloog-filosoof René Girard. We zullen een bredere conceptuele inbedding introduceren aan de hand van Luhmanns denken, om uiteindelijk de politiek-bestuurlijke problematisering te kunnen problematiseren en daarmee ons zichtveld op de Nederlandse casuïstiek te verfijnen met inzichten ontleend aan Girard.

Een systeemperspectief op burgerschap

Luhmanns analyse (1995) maakt het mogelijk veronderstellingen te introduceren die ons naar een alternatief perspectief leiden. Ten eerste wordt het denken over staat en burger als losse entiteiten afgezet tegen een dynamisch differentiedenken waarin zij zich al bewegend deels in elkaar bevinden. Zo is het mogelijk burgerschap te conceptualiseren als *paradoxe positionering*. Ten tweede wordt de activering en responsabilisering van burgers gezien als *legitimeringstechniek* van de staat als onderdeel van een politiek-systemisch verlangen waarin de staat de buitenpositie van de burger omcodeert tot statelijke binnenpositie. Eén en ander verdient enige uitleg.

De dominante problematisering tussen staat en burger berust vaak op een vorm van identiteits- of eenheidsdenken. Daarbij hebben 'burger' en 'staat' een bepaalde identiteit of eenheid die tegenover elkaar worden gepositioneerd. Deze veronderstelling maakt het mogelijk te spreken over een 'kloof' tussen staat en burger, zoals we eerder hebben opgemerkt. Een kloof veronderstelt bovendien de mogelijkheid van een soort *kloofloze* macro-eenheid van burger en staat via maximale democratie en participatie. Luhmann voorziet echter in een talige en analytische distantie door staat en burger niet simpelweg op te vatten als statische identiteiten, noch als een potentieel harmonisch geheel. Hij gaat niet zomaar uit van identiteiten, maar van differenties. Volgens Luhmann wordt elke identiteit mogelijk door onderscheidingen met de omgeving. Het centrale onderscheid systeem/omgeving ligt ten grondslag aan alle identiteiten. Een simpel voorbeeld is een slager die zijn identiteit ontleent aan het onderscheid met de omgeving (bijvoorbeeld een groenteboer of bakker). Wat het differentiedenken van Luhmann oplevert, is het denken in termen van identiteiten als *effect* van onderscheidingen. Luhmann meent dat een binnen/buiten-schema de vorm is waarmee identiteit überhaupt mogelijk wordt. Dit differentiemodel is allerminst modern-rationalistisch, omdat onderscheidingen via relaties worden begrepen. In de sociale wereld zijn er allerlei relationele differenties op verschillende niveaus (Luhmann 1990; 1995). Een voorbeeld hiervan is het juridisch systeem met als belangrijkste onderscheid rechtmatig/onrechtmatig waarmee bijvoorbeeld advocaten, burgers en staatsorganen worden geproduceerd en verbonden. Op deze

manier dienen we de staat te begrijpen als subsysteem van het politiek systeem. En burgers als constructies die zich inherent verhouden ten opzichte van de staat, namelijk in *een dialectische relatie*. Als je jezelf als burger ziet, besta je in eerste instantie in de verhouding tot de staat en de staat bestaat primair in verhouding tot haar burgers, ze veronderstellen elkaar immers binnen het politiek systeem. Als we vervolgens inzoomen op de notie burgerschap is dit niet simpelweg een, aan de staat externe, entiteit met een autonome identiteit. Eerder is het een geproduceerde (volgens Luhmann 'gecommuniceerde') identiteitspositie die zich zowel binnen als buiten de staat begeeft. Aan de binnenkant is de burger onderdeel van een statelijke eenheid en ondergeschikt aan staatsmacht zoals de Nederlandse overheid. Maar omdat elke identiteit (hier: burgerschap) tweezijdig is, kent zij ook een andere positie. Deze bevindt zich buiten de staat. Dit is vanzelfsprekend, want hoe zou een burger anders afstand of enige vorm van autonomie bezitten tegenover de staat? Deze afstand vormt de legitimiteitsgrond van burgerlijke autonomie. Met andere woorden, burgerschap heeft een binnenpositie (machtsondergeschiktheid) en een buitenpositie (autonomie). Zodra een staat wenst te interveniëren via wetgeving of belastingen, moet dat via burgerlijke autonomie en is er legitimering nodig (bijvoorbeeld in naam van volksgezondheid of openbare orde) om die interventie te verantwoorden.

Niklas Rose (1999), zich baserend op Foucault, merkt dit treffend op door te betogen dat vrijheid niet tegenover het politieke staatsapparaat bestaat, maar juist een productief effect ervan is en dat vrijheid dus altijd een politiek karakter heeft. De binnen- en buitenpositie van de burger ten opzichte van de staat geeft de staat mogelijkheden om gelegitimeerd te interveniëren. Exacter geformuleerd, en om het dynamische karakter hiervan te benadrukken: burgerschap is geen dubbele positie, maar veeleer een dubbele *positionering*. Met Simone de Beauvoir (2000) kunnen we stellen: je wordt niet geboren als burger, burger word je.² Burgerschap is de gelijktijdige binnen- en buitenpositionering van de burger in relatie tot de staat en is dus zowel inkluderend als excluderend (Schinkel 2007). Met andere woorden, burgerschap is een *paradoxe positionering* (zie ook Hausendorf & Bora 2006; Schinkel & Van Houdt 2010).

Het tweede punt waar Luhmann in voorziet is dat sociale systemen zich creatief weten te immuniseren. In tijden van globalisering, waardenfragmentatie en fluïditeit is de traditionele verhouding staat/burger niet meer vanzelfsprekend, evenmin als bij families, huwelijken en nationaliteiten (Bauman 2007; Schinkel 2009). Volgens Luhmann immuniseert een sociaal systeem zichzelf via de operationele verwerking van negaties en 'andersheid'. Sociale systemen gebruiken tegenstellingen om zichzelf te immuniseren. Op die manier bouwen ze leervermogen en veranderingspotentieel op, wat feitelijk zoveel wil zeggen als dat ze zichzelf in staat stellen op een productieve manier om te gaan met een omgeving die altijd complexer is (Schinkel 2009). Zo kan een tegenvallende omzet van de slager worden gebruikt om de vleesprijzen te verlagen en zo nieuwe en meer klanten te werven. Tegenstellingen en 'problemen' worden dus niet zonder meer uit de weg geruimd, maar kunnen nuttig zijn. Luhmann stelt dus dat sociale systemen zich niet *tegen* hun negatie en omgeving immuniseren, maar *met behulp van* hun negatie (Luhmann 1984, 504). Negaties en tegenstellingen worden op allerlei manieren in het systeem ingebouwd en zijn zo dus uiterst productief omdat dit stabiliserende mogelijkheden biedt voor een systeem in een complexe wereld.

Laten we dit vertalen naar de systemische verhouding tussen staat en burger aan de hand van een voorbeeld. Op het gebied van integratiebeleid zien we een dergelijke immunisering optreden als men het heeft over 'Marokkaanse' of 'Turkse' Nederlanders. Het 'buiten' kan productief gemaakt worden voor het 'binnen' van een systeem. Dit zien we terug in de inburgeringsnoodzaak. Men kan pas (actief) burger worden en onderdeel van het (Nederlandse) staatsstelsel als men in-burgert en dus in-kapselt in dat systeem. Marokkaans of Turks zijn is secundair (als bijvoeglijk naamwoord), Nederlander zijn is primair (als zelfstandig naamwoord). Een paradoxale positionering die zowel de binnen- als buitenkant kenmerkt, waarbij (cultureel of etnisch geladen) autonomie alsmede staatsafhankelijkheid wordt benadrukt.

Inzichten uit het psychoanalytisch-antropologisch denken

Om de andersheid en immunisering via negaties praktisch te kunnen begrijpen, is het productief stil te staan bij inzichten uit het psychoanalytisch denken van Jacques Lacan en met name René Girard, specifiek rond het concept *verlangen*. Een even contra-intuïtief als bruikbaar inzicht uit het werk van Lacan en Girard is dat datgene wat we verlangen niet een soort romantisch authentiek verlangen is, maar altijd tot stand komt via 'de ander'.³ Volgens Girard (1961) komt het belang van negaties en andersheid voort uit een 'mimetisch verlangen', het nabootsen van het verlangen van de ander. Mimetisch verlangen kan worden omschreven als het verlangen van een *subject* om te zijn zoals een *object* buiten zichzelf, maar dit verlangen wordt altijd gemedieerd via een *model*. Er is daarom altijd sprake van een driehoeksverhouding (Girard 1961; Lascaris & Weigand 1992). Dit kan worden geïllustreerd met het voorbeeld van twee spelende kinderen. Als kind A (subject) ziet dat kind B (model) speelt met een speelgoedauto (object), dan wil kind A dezelfde speelgoedauto. Kind A verlangt te zijn zoals kind B (spelend met de speelgoedauto) omdat kind A *meent* dat kind B bevrediging ervaart tijdens het spelen met de speelgoedauto. Het is zeker niet ondenkbaar dat er vervolgens een conflict kan ontstaan over de speelgoedauto. Girards nadruk op de driehoeksverhouding rond verlangen is politiek-bestuurlijk en institutioneel gezien interessant en relevant, omdat deze een concreet subject, object en model veronderstelt. 'Subjecten', 'objecten' en (met name) 'modellen' kunnen worden verbonden met concrete institutionele posities, organisaties, doelen en wensen.

Als we de bijdragen van Luhmann en Girard combineren levert dat een verfijnd theoretisch zoeklicht op om praktijken van activering op een alternatieve wijze waar te kunnen nemen. Die alternatieve wijze laat zich als volgt resumeren.

1) Sociale systemen bestaan uit differenties waardoor de verhouding burger en staat is gebaseerd op een *paradoxe positionering*.

2) Op basis van deze paradoxale positionering *immuniseren* sociale systemen zichzelf via de 'buitenkant', dus met behulp van *andersheid* en *negaties*.

3) Het belang van die andersheid komt voort uit een (*mimetisch*) *verlangen*, waarbij andersheid een belangrijk referentiepunt is om de 'eigen' subjectiviteit of verlangens te begrijpen en vorm te geven.

Omdat de verhouding staat-burger kan worden begrepen vanuit andersheid en verschil, waarbij verlangen een rol speelt, lijkt het uiterst relevant om deze relatie op bovenstaande wijze empirisch te onderzoeken. Met name omdat participatietrajecten en activeringstrategieën erop zijn gericht die andersheid op een specifieke wijze te mobiliseren of aan te spreken, zal de empirische casuïstiek middels dit conceptueel kader worden geduid. Daarbij wordt beoogd de actuele problematiseringen rondom de verhouding staat-burger op een alternatieve wijze te kunnen begrijpen.

Achtergrond 'actief burgerschap'

De afgelopen jaren is er een toenemende aandacht voor 'actief burgerschap' in overheidsbeleid zichtbaar (Steyaert, Bodd & Linders 2005; Van Reekum 2010; Schinkel & Van Houdt 2010; Ministerie BZK 2010). Of het nu gaat om het vinden van een baan, het aanpakken van overgewicht of terrorismebestrijding, de burger lijkt steeds vaker een actieve rol te krijgen toebedeeld (www.nederlandtegenterrorisme.nl). De centrale gedachte hierbij is dat de staat niet het alleenrecht heeft op sturing om 'problemen op te lossen' (Tonkens 2009; Verhoeven & Ham 2010; WRR 2010). Om effectief en legitiem te interveniëren is de staat daarom genoodzaakt de burger tijdig te betrekken. Door 'actief burgerschap' dient de burger een actieve positie aan te nemen ten opzichte van de staat. De aanname is daarbij dat burgers passief zijn en zich niet écht interesseren in de zaken die hen toch eigenlijk wél aangaan.

Een opmerkelijke ontwikkeling. Waar de burger in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw inspraak en medezeggenschap eiste van de

staat, lijkt de situatie nu eerder omgekeerd (Uitermark & Van Beek 2010). De staat lijkt volledig in de ban van de burger, want de burger is mondig, de kiezer zwevend en de consument kritisch. En wanneer die ongrijpbare burger niet naar de staat komt, komt de overheid wel honderd dagen naar de burger toe. Het lijkt de tragedie van het emancipatie-ideaal. De burger die na een langdurig emancipatieoffensief op grote schaal meer zelfvoorzienend, zelfredzaam en zelfbewust is geworden. Zo zelfvoorzienend dat terwijl het interactiviteitsvermogen toenam, de participatiebereidheid daalde (Van Oenen 2011).

Maar de legitimiteit van de staat bestaat bij de gratie van de burger en dus is de staat genoodzaakt deze te betrekken bij het beleid. Eén keer in de vier jaar stemmen lijkt niet meer voldoende voor een sterke betrokkenheid en legitimiteit rondom publieke vraagstukken. Interactieve besluitvormingstrajecten moeten de burger 'inpassen in beleid', 'inspraak faciliteren' en bijdragen aan 'het vergoten van draagvlak'. Dat vereist actieve of verantwoordelijke burgers. Het uitblijven van een succesvolle vorm van burgerschap vormde voldoende aanleiding om over te gaan tot een Handvest Verantwoord Burgerschap.⁴ Daarbij staat een vrij duidelijke modelburger centraal:

'Deze tijd vraagt om een overheid die zich opstelt als bondgenoot van de samenleving. Die samen met burgers aan oplossingen werkt. De overheid laat burgers ruimte om initiatief te nemen en rust hen toe om volwaardig te participeren en verantwoordelijkheid te dragen' (BZK 2009).

Mochten er toch burgers zijn die zich aan de ideale norm willen onttrekken, dan worden zij alsnog helder geïdentificeerd:

'Sommige mensen zijn bijzonder maatschappelijk actief. Maar er is ook een grote groep die zich helemaal afzijdig houdt van politieke, maatschappelijke en sociale participatie. Uit onderzoeken blijkt dat deze groep de laatste jaren is gegroeid. Dit kan bijvoorbeeld leiden tot minder inzet voor de samenleving, minder begrip tussen burgers onderling en polarisatie en radicalisering' (BZK 2009).

Dit maakt het voor het Ministerie van BZK mogelijk om voor deze groep 'afzijdige burgers' scherpe beleidsmaatregelen te formuleren. Actieve participatie lijkt een burgerplicht en afzijdigheid lijkt een belangrijk onderdeel van de problematische diagnose. Met een aantal activeringspraktijken wordt deze problematisering geïllustreerd.

Praktijken van 'activering'

Er zijn inmiddels tal van voorbeelden waarbij de 'eigen verantwoordelijkheid', 'zelfredzaamheid' en 'actieve houding' van de burger als norm wordt gehanteerd. Zo zijn burgers zelf verantwoordelijk voor meer veiligheid op straat, met name door in te grijpen bij agressie tegen politie, ambulance of conducteurs (www.nederlandveilig.nl). In het geval van incidenten of noodsituaties (zoals langdurige stroomuitval of gebrekkig kraanwater) wordt van burgers een 'goede voorbereiding' verwacht (www.nederlandveilig.nl). Ook bij crisisbeheersing en rampenbestrijding gaat de staat inmiddels uit van de 'veerkracht' en 'zelfredzaamheid' van burgers (Van Duin 2011).

De Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding informeerde het onderwijsveld, de zorgsector en de horeca over hoe men kan helpen terrorisme tegen te gaan (www.nederlandtegenterrorisme.nl). Cafés en restaurants kregen tips om burgers alert te maken: 'Probeert iemand te knoeien met eten of drank? Bel direct de politie.' Of: 'Houd gasten goed in de gaten die er opeens heel anders uitzien. Bijvoorbeeld als zij hun haar geveerd of kort geknipt hebben of hun baard hebben afgeschoren' (www.nederlandtegenterrorisme.nl). Een ander voorbeeld is het zelf identificeren en anoniem melden van 'huiselijk geweld'. Interessant is de wijze waarop de Nederlandse staat meedeelt hoe dergelijk geweld is te herkennen: bijvoorbeeld als hij/zij 'snel jaloers is' (www.shginfo.nl). Op vergelijkbare wijze dienen burgers 'mee te helpen' hennepkwekerijen te bestrijden. Als ondersteuning hebben inwoners van Rotterdam en Den Haag een zogenaamde 'hennepgeurkaart' thuisgestuurd gekregen om te 'leren' hoe hennep ruikt en daarmee 'te vertrouwen op uw neus' (www.politie.nl).

Een ander voorbeeld is *Burgernet*, het ‘samenwerkingsverband tussen gemeenten, burgers en politie om de veiligheid in de woon- en werkomgeving te bevorderen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een telefonisch netwerk van inwoners en medewerkers van bedrijven uit de gemeente’ (www.burgernet.nl). Inmiddels is in 362 gemeenten bijna een miljoen burgers partner van de politie via Burgernet (Kammerman 2012). Burgers worden gestimuleerd zich in te schrijven voor een SMS-alert om bij misdrijf en opsporingsgevallen direct als ogen van de staat te fungeren. Niet als *eyes on the street* maar als *eyes of the state* (Jacobs 1969). Ook in Den Haag kregen bewoners van Krachtwijken het blad *Politiepost* voor oud & nieuw, waarin burgers werden aangesproken op de eigen verantwoordelijkheid voor een veilige jaarwisseling: ‘Ziet u rond oudjaar mensen die vuurwerk misbruiken, spullen vernielen of geweld gebruiken? En hebt u ze gefotografeerd of gefilmd, bijvoorbeeld met uw mobiele telefoon? Dan kunt u Politie Haaglanden helpen deze mensen op te sporen.’ Henk van Essen, korpschef Politie Haaglanden, voegt daaraan toe: ‘Ook kunt u zich aanmelden voor Burgernet.nl en zo één van onze extra ogen en oren worden. Want een feestelijke jaarwisseling maken we met z’n allen: politie, gemeente en u.’

In Rotterdam worden ouders ‘geholpen’ bij het ‘voorkomen en aanpakken’ van overgewicht bij hun kinderen. Middels het beleidsprogramma *Lekker fit!* krijgen ouders tips over welke tussendoortjes het kind het beste kan krijgen en hoe een ‘gezonde leefstijl’ eruitziet (www.rotterdamlekkerfit.nl). Het ‘juiste’ duwtje in de ‘goede’ richting.

In Den Bosch en Almere begon de lokale campagne *Normaal doen is zo gek nog niet*. Een campagne waarin burgers worden geattendeerd op ‘normaal gedrag’. Door ‘gewoon gedrag’ uit te vergroten vraagt men aandacht voor ‘normaal doen’ in de publieke ruimte. Zo entameert de website regelmatig in krantenkoppen met bijvoorbeeld: ‘Jonge vrouw (18) groet tramconducteur (53)’ of ‘Man (49) gooit leeg blikje in afvalbak’. Op de website (www.normaaldoeniszogeknogniet.nl) worden burgers uitgenodigd om deze normering te stimuleren met ‘voer je eigen campagne’ en ‘maak je eigen poster’. Inmiddels is de campagne, die geïnitieerd is vanuit lokale gemeenten, het ministerie van Algemene Zaken en het ministerie

van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, ook van start gegaan in Utrecht, Amsterdam, Rotterdam en Den Haag.

Ten slotte zijn deze handreikingen niet alleen voorbehouden aan Nederlandse staatsburgers, ook buitenlandse toeristen staan bloot aan deze vorm van ‘tips en tricks’. In een poging mensenhandel te bestrijden attendeert de gemeente Amsterdam toeristen die prostituees bezoeken erop zelf alert te zijn of er eventueel sprake is van ‘misbruik’. Via een brochure (*Schijn bedriegt*), waar het ministerie van Veiligheid en Justitie voor verantwoordelijk is, staan tips om bijvoorbeeld ‘angst’ of ‘geen plezier in het werk’ bij prostituees te herkennen (www.rtvnh.nl).

Activering als gelegitimeerd verlangen

Als we voorgaande participatieprojecten en activeringspraktijken bezien door het gepresenteerde conceptueel kader, dringen zich een aantal belangwekkende aspecten op. Allereerst loopt het verlangen van de staat (als subject) naar participatie, betrokkenheid of probleemoplossend vermogen (object) via de burger (als model). Door burgerschap te problematiseren zijn allerlei typen activeringspraktijken gelegitimeerd om meer ‘burgerbetrokkenheid’ te creëren. Maar door activering en participatie te normaliseren verschuift de *relatie* en de *afstand* tussen staat en burger. Anders geformuleerd, de staat instrumentaliseert de burger via ‘actief burgerschap’ vanwege het verlangen naar het oplossend vermogen van de burger dat de staat niet (meer) bezit. Het is deze omcodering van burger tot ‘semi-ambtenaar’ die in allerlei activeringsstrategieën blijkt geeft van een staat die *wil lijken op* de burger. Zoals bij Girards voorbeeld van de spelende kinderen, kan ook dit tot conflict leiden.

Zo is het dus mogelijk dat de korpschef Politie Haaglanden kan spreken over het gezamenlijk zorgen voor een *feestelijke jaarwisseling: de politie, de gemeente en u*. Door ‘actief burgerschap’ kan de burger worden aangesproken op zijn ‘andersheid’ om vandaaruit onderdeel te kunnen worden van de binnenkant, als *één van onze extra ogen en oren*. De relatie tussen dit ‘onze’ en de buitenkant illustreert hoe de burger een autonome ruim-

te bezit buiten de staat ('u') maar deze tegelijkertijd onderdeel wordt van de staat ('onze ogen en oren').

Op deze wijze wordt de 'burgerlijke zintuigelijkheid' door de staat aangesproken. Via Burgernet kunnen burgers oren en ogen van de staat worden en via de hennepgeurkaart wordt de neus aangesproken als staatsinstrument. Door burgers aan te spreken op hun flexibele en sensitieve zintuigelijkheid geeft de staat op bijzondere wijze vorm aan de paradoxale positionering van burgers. En, zo leert Luhmann ons, deze andersheid wordt aangesproken om zichzelf te immuniseren en functioneel te blijven opereren. 'Actief burgerschap' en 'verantwoord burgerschap' zijn op deze manier bestuurstechnieken om de paradoxale positie van burgers te herdefiniëren ten gunste van staatsimmunitet. Deze aanspraak op burgerlijke participatie komt voort uit een *actief narcistisch verlangen* (Bracher 1993, 20). De staat verlangt namelijk probleemoplossend vermogen *via* burgerlijke autonomie die hij zelf niet (meer) heeft. De staat verlangt iets (bewegingsvrijheid van burgerlijke autonomie) wat zich problematisch verhoudt tot de eigen constitutieve en constitutionele beginselen. Dit verlangen naar 'de ogen, neus en oren' van de burger is een verlangen dat voortkomt uit een noodzakelijke ontbering; het gebrek aan burgerlijke autonomie en flexibiliteit om anders te zijn dan de staat zelf (bijvoorbeeld als buurtbewoner, buurman, internetgebruiker, moeder, vriend). Dit type verlangen kan worden begrepen als een mimetisch verlangen. De staat (het subject) verlangt een creatief en niet statelijk probleemoplossend vermogen (object) *via* de burger (het model).

Dit staatsverlangen, om te zijn zoals de burger kan niet als een 'wild verlangen' van 'gulzig bestuur' (Trommel 2010) tot uitdrukking komen, maar moet worden 'aangekleed', oftewel worden *gelegitimeerd*. De constructie van 'actief burgerschap' is een zelflegitimering van het staatsverlangen zoals hierboven beschreven. Het problematiseren van 'betrokkenheid' en 'participatie' *door* 'actief burgerschap' tracht het staatsverlangen aanvaardbaar te maken. Actief burgerschap is daarmee geen burgeractivering, maar een gelegitimeerde uiting van het verlangen van de staat te zijn zoals de burger. Dit is de reden dat we in dergelijke gevallen nauwelijks kunnen spreken over burgeractivering of actief burgerschap, maar het eerder moeten hebben over *ambtelijk burgerschap*. Ambtelijk burger-

schap verwijst naar een gedomesticeerd (oftewel gelegitimeerd) verlangen naar een flexibel en probleemoplossend vermogen *via* de burger, door de figuur van de ambtenaar in te zetten *als burger*.

Daarmee wordt zichtbaar dat we niet in moeten gaan op de kloof als probleemdiagnose, maar dat we eerder het verlangen een kloof of crisis als zodanig te problematiseren dienen te problematiseren. Want het verlangen van de staat om te zijn zoals de burger is een misplaatst verlangen, omdat het *via* een instrumentalisering van de burgerlijke autonomie zijn eigen onmogelijkheid zichtbaar maakt. Noties als 'crisis' en 'kloof' zijn betrekkelijk probleemloos psychoanalytisch te duiden, waarbij gevoelens van fragmentatie of gemis zouden moeten worden 'overwonnen'. Het overbruggen van een kloof (en het impliciet streven naar organische heilheid) ontkent het evidente principe van een democratische staat dat er *altijd* een kloof is, zal zijn en dient te bestaan. Dit ontkennen, waarvan de empirische illustraties getuigen, wordt gevoed door een specifiek verlangen om problemen op te lossen *via* de burger. Dit mondt uit in een *tiranerie van de presentie* daar waar een *acceptatie van de afstand* gepast zou zijn.

Concluderende overpeinzingen: betrokken distantie en kritische nabijheid⁵

Op deze wijze bezien zijn initiatieven rondom actief burgerschap of burgerlijke activering en participatie nauwelijks nog te begrijpen als autonoom burgerlijke initiatieven. Het verlangen van de staat deze burgerlijke autonomie aan te spreken en in te zetten duidt op een fundamenteel en noodzakelijk *tekort*, dat noodzakelijk is voor een evidente afstand tussen burger en staat. Daaruit kan men het verlangen van de staat begrijpen als verlangen om te willen lijken op de burger. Maar wat leert deze analyse ons nu over actief burgerschap, participatie en betrokkenheid of aspecten als de kloof en de vertrouwens- of legitimitetscrisis?

Ten eerste toont dit artikel aan dat wetenschappelijke en maatschappelijke bijdragen rondom een kloof of een crisis of rondom burgerparticipatie

en activering veelal voorbijgaan aan enkele belangwekkende veronderstellingen die aan deze terminologie voorafgaan. Het problematiseren van een 'kloof' als zodanig duidt op veronderstellingen over afstandelijkheid en relationaliteit die niet geheel overeenkomen met onze bevindingen. In dit artikel wordt middels een theoretisch alternatieve combinatie van inzichten uit systeemtheorie en psychoanalyse aangetoond waarom het problematiseren van deze problematisering noodzakelijk is.

Ten tweede brengt dit artikel meer gelaagdheid en complexiteit aan rondom de verhouding staat-burger en hoe men daarin ambities rondom activering en responsabilisering zou kunnen opvatten. Namelijk niet als burgerlijke activeringsstrategie, maar als statelijke immuniseringstechniek welke via haar negatie (via de ander) de eigen constitutieve verlangens bevredigt. Daarmee is het niet enkel een kritiek op 'te veel staat', op louter 'gulzig bestuur' of op louter een toenemende 'achter de voordeur, onder het bed'-aanpak. Tegelijkertijd is het ook niet uitsluitend een kritiek op 'te veel' of 'te weinig burger(participatie)', of op de naïviteit of onheil die gepaard kan gaan met (te weinig) 'burgerparticipatie' of 'burgerbetrokkenheid' (WRR, 2012). Eerder is de bijdrage van dit artikel een kritiek op de *pendule van problematiseren*: namelijk dan weer te veel staat, dan weer eens te veel of te weinig burger. Dit artikel beoogt een bijdrage te leveren aan datgene wat *voorafgaat* aan het problematiseren van de verhouding tussen staat en burger in 'crisis' of 'kloof'. Daarmee wordt *de articulatie van het verlangen* als zodanig geïdentificeerd.

Uiteraard zijn er ook burgers die zich constructief voelen aangesproken op hun autonomie en daarom dergelijke participatietrajecten als erg positief of belangrijk ervaren. En uiteraard is in dit artikel niet getracht het belang van burgerbetrokkenheid en participatie te bagatelliseren. Wat wel is beoogd, is gelaagdheid aan te brengen in de verhouding staat-burger, op een wijze die in staat stelt zich af te vragen: *on whose terms?* Op basis van wiens verlangen wordt de negatie in een bepaalde verhouding aangesproken? In het geval van actief burgerschap is er duidelijk sprake van een statelijk verlangen naar probleemoplossend vermogen via burgerlijke autonomie. Het problematiseren van de problematisering maakt het mogelijk in dit geval activering als verlangen te bezien waaraan de burger *kan* beantwoorden. En het maakt inzichtelijk wat er ontstaat als burgers hier

niet aan beantwoorden. Want bij actief burgerschap, of ambtelijk burgerschap, zoals voorgesteld, wordt vanuit een statelijke positie een bepaald type 'burger' geproduceerd, *on terms of the state*. Maar welke consequenties worden eraan verbonden als burgers hier niet aan tegemoetkomen? Is het mogelijk om dit statelijke verlangen te ontwijken, of zelfs te ondermijnen? Het is namelijk nauwelijks problematisch *dat* er een constant mimetisch verlangen bestaat en dat daaraan invulling wordt gegeven, maar het is noodzakelijk dit verlangen blijvend te bevragen en bestuderen. Want het *niet* beantwoorden daaraan is ook een vorm van burgerschap dat onverminderd op acceptatie moet kunnen rekenen vanuit een staat die graag zijn eigen verlangens bevredigt.

Het moge duidelijk zijn: mocht er al sprake zijn van een politiek-bestuurlijke crisis, dan wordt deze niet voldoende adequaat met de huidige pathologische bezweringsformules gediagnosticeerd en behandeld. Het dominante crisis- en kloofdenken en de noodzakelijke activeringsstrategieën geven eerder blijk van een structureel hypochondrische reflex welke zich richt op de symptomen in plaats van op de reflex zelf. Vervolgens is de kloof of de legitimiteitscrisis het ziektebeeld dat wordt geproduceerd met een ordinale schaal. Er is namelijk altijd sprake van een in meer of mindere mate aanwezige kloof of crisis. Dit stelt de staat permanent in de gelegenheid interventies te legitimeren die tegemoetkomen aan de eigen verlangens. Er lijkt een demystificatieoffensief nodig om deze politiek-bestuurlijke problematiseringsformules te onttoveren.

Mark van Ostaijen MSc MA is als wetenschappelijk docent en promovendus verbonden aan de vakgroep Bestuurskunde van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij studeerde European Urban Cultures, filosofie en Leisure Studies in Brussel, Tilburg, Manchester en Helsinki. In zijn onderzoek bestudeert hij beleidspopulisme. Zie voor zijn meest recente artikelen: www.markvanostaijen.nl.

Shivant Jhagroe MSc MA werkt als promovendus aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (DRIFT). Hij studeerde Bestuurskunde en Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In zijn promotieon-

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

Mark van Ostaijen & Shivant Jhagroe – L'état c'est moi

---

derzoek bestudeert hij discursieve legitimering en delegitimering rond duurzaamheidstransities. Hij houdt zich bezig met vraagstukken op het grensvlak van sociologie, bestuurskunde en politieke filosofie.

Literatuur

Agamben, G. (1998) *Homo sacer. Sovereign power and bare life*. Stanford: Stanford University Press.

Andeweg, R.B. en J.J.A. Thomassen (2011) *Van afspiegelen naar afrekenen? De toekomst van de Nederlandse democratie*. Leiden: Leiden University Press.

Bauman, Z. (2007) *Liquid times. Living in an age of uncertainty*. Cambridge: Policy Press.

Beauvoir, S., de (2000) *De tweede sekse*. Utrecht: Bijleveld.

Bos, K. van den (2011) *Vertrouwen in de overheid. Wanneer hebben burgers het, wanneer hebben ze het niet, en wanneer weten ze niet of de overheid te vertrouwen is? Een essay over de sociaalpsychologische werking van vertrouwen en de mens als informatievergarend individu*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Bovens, L. (2008) 'The ethics of nudge'. In: T. Grüne-Yanoff en S. Hansson *Preference change. Approaches from philosophy, economics and psychology*. Berlijn en New York: Springer, 207-220.

Bovens, M., W. Derksen, W. Witteveen, F. Becker, en P. Kalma (1995) *De verplaatsing van de politiek*. Amsterdam: Wiardi Beckman.

Bovens, M. (2005) 'De verspreiding van de democratie'. *Beleid & Maatschappij* 32 (3), 119-127.

Bracher, M. (1993) *Lacan. Discourse and social change*. Ithaca: Cornell University Press.

Duin, M. van (2011) *Veerkrachtige crisisbeheersing. Nuchter over het bijzondere*. Rotterdam: Oratie Eramus Universiteit Rotterdam.

Faddegon, K. en W.L. Tiemeijer (2010) 'Een duwtje in de goede richting. Het tegengaan van overgewicht'. In: I. Verhoeven en M. Ham (red.) *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid*. Amsterdam: Van Gennep.

Foucault, M. (1988) Technologies of the self. In: L.H. Martin, H. Gutman en P. H. Hutton (red.) *Technologies of the self. A seminar with Michel Foucault*. Amherst: University of Massachusetts Press, 16-49.

Girard, R.N. (1961) *Mensonge romantique et vérité romanesque*. Parijs: Grasset.

Gunsteren, H. van (1998) *A theory of citizenship. Organizing plurality in contemporary democracy*. Boulder: Westview Press.

Hajer, M. (2004) 'Vernieuwd democratisch bestuur. Een pleidooi voor activerend burgerschap'. *Socialisme en Democratie* 1(2), 14-21.

Hausendorf, H. en A. Bora (2006) *Analysing citizenship talk. Social positioning in political and legal decision-making processes*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Homer, S. (2005) *Jacques Lacan*. Londen: Routledge.

Hoppe, R.A. (2010) *Problem governance. Puzzling, powering, participation*. Bristol: The Policy Press.

Jacobs, J. (1969) *The economy of cities*. New York: Random House.

Johannink, J. (2010) 'Burgernet is ván en vóór de burgers. Maar met een beetje veel van de overheid'. In: I. Verhoeven en M. Ham (red.) *Brave bur-*

gers gezocht. *De grenzen van de activerende overheid*, Amsterdam: Van Genneep, 119-128.

Kamerman, S. (16-6-2012) 'De burger is gretige politiehulp'. *NRC Handelsblad*.

Kampen, T., M. Ridderhof de Wilde, E. Tonkens en I. Verhoeven (2010) *Naar een microsociologie van interacties tussen vrijwilligers en instituties*. Paper voor de onderzoeksbijeenkomst Vrijwilligerswerk in Nederland en Vlaanderen, Erasmus Universiteit Rotterdam, 4 november 2010, http://www.movisie.nl/onderwerpen/vrijwillige_inzet/docs/Onderzoeksdag2010/1B_Paper_Kampen_etal._conferentie_vrijwilligerswerk.pdf, geraadpleegd op 12 februari 2011.

Kohler-Koch, K en B. Rittberger (red.) (2007) *Debating the democratic legitimacy of the European Union*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Lacan, J. (1977 [1949]). 'The mirror stage as formative of the function of the I as revealed in psychoanalytic experience. In: A. Sheridan *Écrits. A Selection*. Londen: Routledge.

Lascaris, A. en H. Weigand (red.) (1992) *Nabootsing. In discussie over René Girard*. Kampen: Kok Agora.

Luhmann, N. (1984) *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Luhmann, N. (1995) *Social systems*. Stanford: Stanford University Press.

Luhmann, N. (1990) *Essays of self-reference*. New York: Columbia University Press.

Marinetti, M. (2003) 'Who wants to be an active citizen? The politics and practice of community involvement'. *Sociology* 37 (1), 103-120.

Marshall, T.H. (1963) 'Citizenship and social class'. In: S.M. Lipset (red.) *Class, citizenship, and social development. Essays by T.H. Marshall*. New York: Doubleday, 71-134.

Mayntz, R. (2003) *From government to governance. Political steering in modern societies*. Paper presented at the Summer Academy on IPP in Wuerzburg, 7-11 september.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2009) *Democratie en burgerschap. Programma burgerparticipatie 2009-2011*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (26-5-2009) Brief Tweede Kamer *Handvest verantwoord burgerschap*. Kenmerk 2009-0000280302.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2010) *Investeren in legitimiteit. Strategische kennisagenda van BZK 2010-2015*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Nispet, R. (1974) 'Citizenship. Two traditions'. *Social Research* 41 (4), 612-637.

Norris, P. (1999) *Critical citizens*. Oxford: Oxford University Press.

Oenen, G. van (2011) *Nu even niet! Over de interpassieve samenleving*. Amsterdam: Van Genneep.

Potters, J.J.M. en H.M. Prast (2009) 'Gedragseconomie in de praktijk'. In: W.L. Tiemeijer, C.A. Thomas en H.M. Prast (red.) *De menselijke beslisser. Over de psychologie van keuze en gedrag*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 47-58.

Raad Openbaar Bestuur (2010) *Vertrouwen op democratie*. Den Haag: ROB.

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

Reekum, R. van, (2010) 'Een staat verdwaalt in haar natie. Onbedachtzame pretenties over Nederlandschap'. In: I. Verhoeven en M. Ham (red.) *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid*, Amsterdam: Van Genneep, 57- 72.

Rhodes, R.A.W. (1997) *Understanding governance*. Buckingham: Open University Press.

Rose, N. (1999) *Powers of freedom. Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schinkel, W. (2007) 'Tegen actief burgerschap'. *Justitiële Verkenningen* 33, 70-90.

Schinkel, W. (red.) (2009) *Globalization and the state. Sociological perspectives on the state of the state*. New York: Palgrave Macmillan.

Schinkel, W. en F. van Houdt (2010) 'The double helix of cultural assimilationism and neo-liberalism: Citizenship in contemporary governmentality'. *The British Journal of Sociology* 61 (4), 696-715.

Steyaert, J., J. Bodd en L. Linders (2005) *Actief burgerschap. Het betere trek- en duwwerk rondom publieke dienstverlening*. Eindhoven: Fontys Hogescholen.

Tonkens, E. (2008) *De bal bij de burger. Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.

Tonkens, E. (2009) *Tussen onderschatten en overvragen. Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk*. Amsterdam: Sun-Boom.

Trommel, W.A. (2010) *Gulzig bestuur*. Den Haag: Lemma.

Twist, M.J.W. van (2010) *Over (on)macht en (on)behagen in de beleidsadvisering*. Den Haag: Lemma.

Mark van Ostaijen & Shivant Jhagroe – L'état c'est moi

Uitermark, J. en K. van Beek (2010) 'Gesmoorde participatie. Over de schaduwkanten van "meedoen" als staatsproject'. In: I. Verhoeven en M. Ham (red.) *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid*. Amsterdam: Van Genneep, 227-240.

Verhoeven, I. en M. Ham (2010) *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid*. Amsterdam: Van Genneep Uitgeverij.

Wetenschappelijke Raad voor de Regering (2005) *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Wetenschappelijke Raad voor de Regering (2010) *Het gezicht van de publieke zaak. Openbaar bestuur onder ogen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Websites

<http://www.burgernet.nl>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.nederlandtegenterrorisme.nl/bedrijven/branches>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.nederlandtegenterrorisme.nl/uploads/publicaties/horeca.pdf>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.nederlandtegenterrorisme.nl/wie-doet-wat/wat-wordt-gedaan>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.nederlandveilig.nl/noodsituaties>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.nederlandveilig.nl/veiligheidopstraat>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<https://normaaldoeniszogeknogniet.nl/>, geraadpleegd in maart en april 2011.

<http://www.politie.nl/columnkorpshoofden/hennepgeurkaart>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2006/06/30/campagne-schijn-bedriegt.html>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/democratie-en-burgerparticipatie/versterking-nederlandse-democratie/verantwoordelijk-burgerschap>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/overgewicht>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.rotterdamlekkerfit.nl/index.php>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

<http://www.rtvnh.nl/nieuws/51571/Toeristen+moeten+helpen+bij+opsporing+vrouwenhandel>, geraadpleegd in februari en maart 2011.

http://shginfo.nl/folders/nl/flyer_nl.pdf, geraadpleegd in februari en maart 2011.

 De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.

---

¹ Zie kamer -en beleidsstukken voor voorbeelden:

<http://www.rijksoverheid.nl/zoeken?search-keyword=actie+burgerschap&page=1> en

---

<http://www.rijksoverheid.nl/zoeken?main-search-keyword=eigen+verantwoordelijkheid&page=1>. Zie ook Tonkens 2008, 2009.

² Nispert (1974) noemt dit 'burger-woorden' *citizenization*, een dynamisch proces dat altijd plaatsvindt in een specifieke historische en sociaalpolitieke context.

³ Het denken van Girard wordt hier begrepen in een psychoanalytische context waarin Lacan een centrale plaats inneemt.

Voor Lacan (1901-1981) betekent verlangen het verlangen naar datgene wat een tekort of gebrek kan compenseren. Het 'uiteindelijke' object van verlangen (*objet petit a*) komt, tragisch genoeg, nooit in zicht. We moeten het altijd doen met een tijdelijk verlangen. Zodra we denken te zijn bevredigd voelen we ons al gauw ongemakkelijk en wensen we meer, of iets anders (Lacan 1977; Homer 2005). Het verschil tussen Lacan en Girard is van belang voor ons conceptueel uitgangspunt. Voor Lacan verwijst verlangen naar een onoplosbaar en constant verglijden van tijdelijke bevredigingsmomenten, gedreven door een tekort. Hoewel Girard niet uitgaat van een constitutief en fundamenteel gemis maar van nabootsing, doet dit niks af aan het gedeelde uitgangspunt dat verlangen gestalte krijgt via de ander. Girards mimetisch verlangen op basis van een concreet subject, object en model, zo zal blijken, is voor de empirische duiding zeer toepasselijk en vruchtbaar.

⁴ Brief Tweede Kamer, 26 mei 2009, kenmerk 2009-0000280302.

⁵ Analogie naar oratie M.J.W. van Twist 2010, 23.